

Kur'ân'da Cennet ve Cennetliklerin Yaşına Dair Tartışmalar

Discussions on the Age of Heaven and Paradise in the Qur'ân

Mukadder Arif YÜKSEL

Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı
Asst. Prof., Ardahan University, Faculty of Theology, Department of Tafsir
Ardahan | Turkey
mukadderarifyuksel@ardahan.edu.tr
orcid.org/0000-0003-4962-4212

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü | Araştırma Makalesi Article Types | Research Article

Geliş Tarihi | 24 Ekim 2019 Received | 24 October 2019

Kabul Tarihi | 26 Kasım 2019 Accepted | 26 November 2019

Yayın Tarihi | 30 Aralık 2019 Published | 30 December 2019

Atıf | Cite as

Yüksel, Mukadder Arif. "Kur'ân'da Cennet ve Cennetliklerin Yaşına Dair Tartışmalar [Discussions on the Age of Heaven and Paradise in the Qur'ân]".
guifd 7/2 (Aralık 2019): 103-122.
<http://doi.org/10.5281/zenodo.3594060>

İntihal | Plagiarism

Bu makale, iTenticate aracılığıyla taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.
This article, has been scanned by iTenticate. No plagiarism has been detected.

Copyright © Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Theology, Tokat, 60010
Turkey.
<https://dergipark.org.tr/guifd>

Öz

Cennet, Allah'ın iman eden ve sâlih amel işleyen kullarına mükâfat olarak hazırladığı ebedî mutluluk yurduudur. Kur'an'da ve hadis-i şeriflerde, cennetin mahiyeti, cennet nimetleri, yiyecekler, içecekler ve yaşanacak müreffeh bir hayata dair bilgiler yer almaktadır. Kur'an'da cennet tasvirleri ve cennet nimetlerinin adı, temsili bir anlatımla ifade edilmekte, dünyada insanlar tarafından bilinen nesnelere hareketle bilinmeyen âlem (gayb) hakkında bilgi verilmektedir. Dünyadaki nesnelere cennetteki nesnelere arasında sadece isim benzerliği vardır. Mahiyeti ise insan tasavvurunu aşmaktadır. Kur'an'da mekân olarak cennet ve cennet nimetleri, dünyadaki en güzel yerlere, dünya nimetlerinin en güzeline ve insanların en çok arzuladığı şeylere benzetilerek tarif edilmiştir. Müteşabihattan olan bu anlatımı, hakikatin, temsili bir tasviri olarak görmek gerekir. Kur'an'da cennetliklere, yaşıt eşler, yemyeşil bahçeler, ferahlatıcı gölgelikler, saraylar, her türlü lezzetli meyveler, sarhoş etmeyen içkiler vaat edilmektedir. Nebe Süresi 33. âyete meallerde ve tefsir kaynaklarında çoğunlukla "gögsü tomurcuklanmış kız" anlamı verilmiştir. Bu da cennette erkeklere verilecek eşlerin yeni ergenlik çağındaki kızlar şeklinde anlaşılmasına yol açmıştır. Ancak âyette yer alan *kevâ'ib* kelimesinin güzel görünümü, şerefli, *etrâb* kelimesinin de "yaşıt eşler" şeklindeki anlamı dikkate alındığında söz konusu âyeti "güzel görünümlü, şerefli, yaşıt eşler" şeklinde anlamlandırmak daha uygun düşmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Cennet, Nimet, Yaş, Ödül, Yaşıt Eş.

Absract

Paradise is the land of eternal happiness that Allah has prepared for His believers and righteous deeds. In the Qur'an and the *hadith*, there is information about the nature of heaven, the blessings of heaven, food, drinks and the pleasure and entertainment to be experienced. In the Qur'an, the descriptions of paradise and the name of paradise blessings are expressed in a representative narrative and information is given about the unknown from objects known to people around the world. There is only a similarity of name between objects in the world and objects in heaven but its nature exceeds human imagination. In the Qur'an, the space and the blessings of paradise are described as the most beautiful places in the world, the most beautiful of the world blessings, and the things that people desire most. These metaphors should be seen as a representative description of the original. The Qur'an promises paradises, peers, lush gardens, refreshing shades, palaces, all kinds of delicious fruit and non-drunk drinks. Sūra of Naba 33rd verse in translations and sources of commentary mostly "chest is the budded girl." meaning is given. This has led to the understanding that the wives to be given to men in paradise are understood as new adolescent girls. Considering the beautiful-looking, honorable meaning of the word *kevā'iba* in the verse, the meaning of the word *atrābā* peers. It is more appropriate to interpret this verse as beautiful-looking, honorable and peer-to-peer.

Keywords: Tafsir, Heaven, Blessing, Age, Reward, Peer Couple.

GİRİŞ

C-n-n (ج ن ن) kelimesi, sözlükte bir şeyin üstünü örten, görünmeyen, gözlerden saklanmış anlamlarına gelmektedir. Görünmediği için ana rahmindeki canlıya *cenin*, ateşten yaratılmış olan ve Allah katında kullukla mükellef olan mahlûka da *cin* denilmiştir. Aynı kökten türeyen cennet ismi ise ağaçla kaplı bahçe anlamındadır. İçinde gezinti yapılan ve meyve ağaçlarıyla kaplı yere cennet denilmiştir.¹ (ج ن ن) kökünden türemiş kelimeler Kur'an'da 201 yerde geçmekte olup örtmek, yılan, cin, delilik, kalkan, cenin, bahçe ve cennet anlamlarında kullanılmaktadır.² Râgıb el-İsfahânî (ö. 502/1108) cennetin yukarıda zikrettiğimiz bir kaç lügavî anlamına değinerek şöyle der:

C-n-n kelimesi, bir şeyin duyu organlarından saklı kalmasıdır. Ahirette muttakilerin ilâhî bir ödül olarak konulacağı yere cennet denilmesinin sebebi, dünyadaki bahçeye benzemesi ya da vaat edilen mükâfatların bizden saklanmış olmasıdır.³ Cennetin çoğulu *cennât*'tır. Kur'an'da birçok yerde cennet, çoğul ismi ile *cennât* olarak da geçmektedir.⁴ Bunun sebebi, cennetin yedi kısmı ya da katmanı olmasıdır. Bunlar: 1. *Firdevs* cenneti, 2. *A'dn* cenneti, 3. *Na'im* cenneti, 4. Ebediyet yurdu (*dâru'l-huld*), 5. *Me'vâ* cenneti, 6. Esenlik yurdu (*dâru's-selâm*), 7. *İllyiân* cenneti.⁵

Cennet, Allah'ın sâlih kullarına mükâfat olarak hazırladığı ebedi mutluluk yurdudur. Kur'an'da ve hadis-i şeriflerde, cennetin mahiyeti, cennet nimetleri, yiyecekler, içecekler ve yaşanacak zevk ve sefaya dair bilgiler yer almaktadır. Bazı müfessirler, Bakara Süresi 25. âyette geçen *müteşâbihâ* (onun benzerleri) kelimesinden hareketle cennet tasvirlerinin ve cennet nimetleri hakkındaki ifadelerin temsilî bir anlatım olduğunu, bilinenden hareketle bilinmeyen hakkında bilgi verildiğini, dünyadaki nesnelere cennetteki nesnelere arasında sadece isim benzerliği bulunduğunu, mahiyetinin ise çok farklı olduğunu belirtmişlerdir.⁶ İbn Abbas, cennetteki nimetlerin dünyadaki nimetlerle isimden başka bir benzerliğinin olmadığını söylemiştir.⁷ Bu izah, cennet ile

¹ Ebu Abdurrahman Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, "Cnn", *Kitâbu'l-'Ayn* (b.y.: Mektebetu'l-hilal, ts.) 4: 21-22; Ebu'l-Fadl Cemaleddin İbn Manzûr, "Cnn", *Lisânü'l-'Arab*, 3. Baskı (Beyrut: Daru'l-fikr, 1994), 13: 92, 100.

² Mehmet Okuyan, "Cnn", *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015), 213-216.

³ Bk. Secde 32/17.

⁴ Bk. Bakara 2/25; Âl-i İmran 3/15, 136, 195, 198; Nisa 4/13, 57, 122; Mâide 5/12, 65, 85, 119.

⁵ Ebu'l-Kasım Hüseyin b. er-Râgıb el-İsfahânî, "Cnn", *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'an* (İstanbul: Daru Kahraman, 1986), 138-139.

⁶ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, *el-Câmiu'l-beyân fi te'vili'l-Kur'an* (b.y.: Müessesetü'r-Risale, 2000), 1: 387; Ebu Abdullah Muhammed Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'an*, (Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1988), 1: 240; Muhammed Reşit Ali b. Rıza, *et-Teşîru'l-menâr* (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-ammetü li'l-kitâb, 1990), 1: 194.

⁷ Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'an*, 1: 240.

dünya arasındaki nesnelere isim benzerliği olsa da mahiyet bakımından ciddi farkların olduğuna işaret etmektedir.

Ahiret hayatı, herkesin gideceği; fakat gidenin, geride kalanlara gördükleri ve yaşadıkları hakkında bilgi veremediği, ontolojik olarak dünya hayatıyla kıyası kabil olmayan farklı bir âlemdir. Kur'an'da ahirette, haşirle birlikte⁸ bütün insanların mahşer meydanında toplanacağı⁹ kötülüklerin terazinin bir kefesine, iyiliklerin ise diğer kefesine konulacağı¹⁰ ve amellerin terazide tartılacağı, hangi taraf ağır basarsa ona göre kişi hakkında hüküm verileceği haber verilmektedir.¹¹ Görüldüğü gibi burada imajlar dünyasında insanların yapmış olduğu filler, ağırlığı olan nesnelere şeklini almaktadır.¹² Amel defterlerinin verilmesi¹³ mizân,¹⁴ sorgulama,¹⁵ insanın kendi organlarının kendisi aleyhine şahitliği¹⁶ gibi hususlar, insanın idrak edebileceği bir mahiyette değildir ve sembollerle ifade edilmiştir. Semboller, müşahede edilemeyen, esrarlı bir olgu hakkında bize çok net olmayan bir duygu, his ve izlenim vermektedir.¹⁷ Buna göre *gayb* âlemine ait olgular olan ahiret hayatı, cennet ve cehennemin anlaşılması ancak sembolik bir ifade ile mümkün olmaktadır. İnsanoğlu dünyadaki beden ve ruhu ile ahirette varlığını sürdürecektir olsa da her halükarda cennetin hakikati ve karşılaşılabileceği ortamın bihakkin tasviri insanın idrak kapasitesini aşmaktadır. Bu sebeple, Kur'an'ın cennet tasvirlerini ve cennet hayatına dair bilgileri, bu bağlamda ele alıp değerlendirmek daha isabetli bir yaklaşım olacaktır.

Kur'an'da cennetliklere temiz eşler de vaat edilmektedir.¹⁸ es-Sa'd 38/52, el-Vâkı'a 56/37 ve en-Nebe 78/33. Bu ayetlerde, cennet ehli olan erkeklere verilecek eşlerle ilgili, "bekâr, aynı yaşta, sadece eşlerine düşkün, gözlerini onlardan ayırmayan" şeklinde nitelemeler yapılmıştır. Özellikle Nebe Süresi 33. âyetteki "ve *kevâ'ibe etrâbâ*" ifadesine "göğsü yeni tomurcuklanmış bakire yaşıt kızlar" şeklinde anlam verilmesi, seküler dünya görüşüne sahip kesimler, Kur'an'a dışarıdan bakanlar ve din hakkında doğru bilgiye sahip olmayanlar tarafından tuhaf karşılanmakta, sosyal medyada kendilerini ateist, deist olarak tanımlayan kesimler, "kutsal bir kitapta böyle bir ifade olur mu?" şeklinde eleştirileri gündeme getirmektedirler. Bu kesimler muhtemelen maksatlı olarak

⁸ Bk. el-Enâ'm 6/30; el-Hacc 22/5; er-Rûm 30/56.

⁹ Bk. el-Enâ'm 6/22, el-A'râf 7/25; Yûnus 10/28, 45.

¹⁰ Bk. el-A'râf 7/9; el-Mû'minûn 23/102, 103.

¹¹ Bk. el-Enbiya 17/47.

¹² Bu konuda bk. Sadık Kılıç, *İslâm'da Sembolik Dil* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 222.

¹³ Bk. el-İsrâ 17/13, 71; el-İnşikâk 84/7, 8, 10.

¹⁴ Bk. el-A'râf 7/7-9, el-Mû'minûn 23/102.

¹⁵ Bk. el-Bakara 2/245; el-Mû'minûn 23/115.

¹⁶ Bk. Fussilet 41/20-21.

¹⁷ Kılıç, *İslâm'da Sembolik Dil*, 56.

¹⁸ Bk. el-Bakara 2/25; Âl-i İmrân, 3/15; en-Nisâ 4/57.

daha da ileri giderek, “göğsü yeni tomurcuklanmış kız, henüz 11, 12 yaşlarında, çocuk denecek yaşıdadır. Bu yaştaki çocukların evlendirilmesi günümüzde medenî toplumlarda suç sayılıyor. Siz bir baba olarak kızınız varsa bu yaştaki kızınızın evlenmesine razı olur musunuz?” şeklinde sorular yönelterek kendilerince Kur'an'da bir açık bulduklarını, Kur'an'ın Arap zevkine hitap ettiğini ve günümüz insanına hitap etmediğini dile getirmektedirler. Bu noktada bir problemle karşılaştığımız aşikârdır. O halde sorun nerededir? Söz konusu âyetin yanlış anlamlandırılmasında mı? Yoksa günümüz aklı ile yanlış anlaşılmasında mıdır? Biz bu çalışmada önce Kur'an'da cennetin mahiyetinden başlamak suretiyle problem olarak gördüğümüz bu durumu açıklığa kavuşturmayı amaçlamaktayız.

Bu konuda İbn Cerir et-Taberî'nin (ö. 310/923), *el-Câmiu'l-beyân* adlı tefsirinde cennetle ilgili âyetlerin geçtiği yerlerde yeteri kadar bilgi verdiğini görmekteyiz. İbn Kayyım el Cevziyye'nin (ö. 751/1350) *Hâdi'l-ervah* adlı telifinin, cennet konusunda akla gelebilecek her hususu ele alan en kapsamlı ve müstakil eserlerden biri olduğunu belirtmek gerekir. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde yer alan “Cennet” maddesi ve Ömer Kara'nın “Kur'an'da Metafizik Bir Âlem: Cennet” adlı eserinin, cennet konusunda başvurulabilecek eserler olduğunu zikretmek isteriz.

Duyu organlarının ve akıl yürütme alanlarının dışında kalan, tek bilgi kaynağı nakil olan ahiret hayatı, cennet ve cehennemle ilgili rivâyetlerin sahih ve güvenilir olması zarûridir.¹⁹ Bu sebeple konuyu incelerken daha çok âyetleri ve onların tefsirine dair rivâyetleri ele alıp inceleyeceğiz.

1. KUR'ÂN'DA CENNET TASVİRLERİ VE CENNET NİMETLERİ

Cennet, tefsirlerde sık ağaçlarla kaplı, ağaçların sıklığı sebebiyle gölgesi yoğun olan meyve bahçesi şeklinde tarif edilmektedir. Cennet, ahirette mükâfat yurdunun adıdır. Çoğulu *cennât* gelir. Bununla cennetteki bütün bahçeler *ravdâtü'l-cennât*²⁰ kastedilmektedir.²¹

1.1. Kur'an'da Cennet

Kur'an'da cennetin, yer ile gök arası kadar geniş olduğu belirtilmektedir.²² Taberî, cennet arzının (zemin) genişliği için, dünyanın yedi kat gök ve yedi kat

¹⁹ Bekir Topaloğlu, “Cennet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7: 378.

²⁰ Bk. eş-Şûra 42/22.

²¹ Mahmut b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-arabî, 1986), 1: 105-106; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Beyrut: Daru'l-fikr, 1990), 2: 358; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadir* (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1414), 1: 65.

²² Bk. Âl-i İmrân 3/133; el-Hadid 57/21.

yer genişliği kadar olduğunu söylemektedir.²³ Bu benzetme, cennetin tasavvur edilemeyecek kadar geniş olduğu anlamına gelmektedir.

Kur'an'da cennetin kapılarından (*ebvâb*) bahsedilmesi²⁴ cennetin çok geniş olmakla birlikte etrafı çevrili bir yer olduğu izlenimini vermektedir. Cennetin kapılarında bekleyen melekler cennetlikleri selâmla karşılarlar: “Sabretmenize karşılık selâm size! Dünya yurdunun sonu (olan cennet) ne güzeldir.” (er-Ra'd 13/24). Hz. Peygamber de cennet kapılarından şöyle bahsetmektedir: “Her kim Allah yolunda malından çifter çifter harcamalar yaparsa cennette: ‘Ey Allah'ın kulu! İşte hayır budur.’ diye seslenilir. Namaz kılanlar, namaz kapısından çağırılır. Cihad edenler, cihad kapısından çağırılır. Sadaka verenler de sadaka kapısından çağırılır. Oruç tutanlar ise Reyyân kapısından çağırılır.”²⁵

Cennetin başlıca özelliklerinden biri, zemininin yemyeşil, sık ağaçlar ve dinlendirici gölgeliklerle kaplı olmasıdır. en-Nisa Sûresi 57. âyetin sonunda “Onları koyu gölgelikler altına koyacağız.” buyrulmaktadır. Yâsîn sûresinde de gölgeliklere şöyle temas edilir: “Onlar, eşleri ile birlikte gölgeliklerde koltuklara yaslanmaktadırlar.” (Yâsîn 36/56) ve “Muttakiler, gölgelikler ve pınar başlarında vakit geçirirler.” (el-Murselât 77/41).

Cennetin atmosferinin oldukça ferah olduğu anlaşılmaktadır: “Onlar orada koltuklar üzerine kurulmuşlardır. Orada ne (yakıcı) güneş, ne de dondurucu soğuk görürler. Üzerlerine cennetin gölgeleri düşmüş ve meyveleri kolayca alınacak şekilde sarkıtılmıştır.” (el-İnsân 76/13-14).

Kur'an'daki cennet tasvirlerinde yer alan yemyeşil bahçeler, taze meyveler, fişkıran su gözeleri göz önüne alındığında cennet ikliminin, ılıman bir ilkbahar havası düzeyinde olduğu anlaşılmaktadır.²⁶

Kur'an'da “altundan nehirler akan cennet” nitelemesi birçok yerde geçmekte olup²⁷ cennette su, bal, süt ve içki nehirlerinin önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Taberî, “altundan ırmaklar akan” ifadesini açıklarken, ırmaklar zeminin altında değil üstünde, ağaçların dibinden akmaktadır. Eğer ırmaklar zeminin altından akmış olsaydı göze bir haz vermezdi, demektedir.²⁸ Hatta cennette odaların altından geçen nehirlerden de bahsedilmektedir: “Rablerine karşı gelmekten sakınanlar, üst üste inşa edilmiş altundan ırmaklar akan köşklere sahip olacaklardır.” (ez-Zümer 39/20). Cennet nehirlerinden sadece su değil, diğer cennet nimeti olan içecekler de akar: “Muttakiler için vaat edilen cennetin durumu şöyledir: Orada bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen

²³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/207.

²⁴ Bk. ez-Zümer 39/73.

²⁵ Nesâî, “Sıyam”, 43.

²⁶ Ömer Kara, *Kur'an'da Metafizik Bir Âlem: Cennet* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002), 149.

²⁷ Bk. el-Bakara 2/25; Âl-i İmrân 3/ 15, 136, 195, 198; en-Nisâ 3/13, 57, 122.

²⁸ Taberî, *el-Câmiu'l-beyân*, 1: 384.

süt ırmakları, içene zevk veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır. Orada onlar için her çeşit meyveler vardır.” (Muhammed 47/15). Cennet ırmaklarının alttan akması, bazı yerlerde mutlak olarak cennetin altından akması, bazen odaların altından akması, bazen de cennetliklerin altından akması şeklinde ifade edilmektedir.²⁹

Kur'an'da Kevser süresi'nde Hz. Peygamber'e (s.a.s) verilen “Kevser” adındaki özel nimetin de tefsirlerde rengi süttten beyaz, baldan tatlı bir nehir olduğu beyan edilmiştir.³⁰ Cennette, nehirlerden başka, “ayn/uyun” olarak ifade edilen pınarlar da vardır.³¹

Cennetin muhteşem güzelliği, bir hadiste şöyle tasvir edilir: “Cennetteki nimetlerden bir tırnağın taşıyabileceği bir miktar dünyada gösterilseydi, yer ve gök her yer süs içinde kalırdı. Cennetliklerden biri dünyaya bakmış olsa, bileziklerinden birinin ziyası, güneşin yıldızları söndürmesi gibi o da güneşi söndürürdü.”³²

1.2. Kur'an'da Cennet Nimetleri

Cennetin kendisi ve cennette olmak zaten başlı başına bir nimettir. Kur'an'da mekân olarak cennet ve cennet nimetleri, dünyadaki en güzel yerlere, dünya nimetlerinin en güzeline ve insanların en çok arzuladıkları şeylere benzetilerek tarif edilmiştir. Kur'an'ın cennetle ilgili sembolik söylemini, hakikatin temsili bir tasviri olarak görmek gerekir. Hz. Peygamberin cennet nimetleriyle ilgili hadis-i kudsi olarak aktardığı bir beyanı şöyledir: “Yüce Allah, ‘Ben sâlih kullarım için cennette hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın hayal edemeyeceği bir takım nimetler hazırladım’ buyurmaktadır.”³³

Cennete girmeyi hak edenlere şöyle seslenilir: “Ey kullarım, bugün size korku yoktur ve siz üzölmeyeceksiniz. Onlar, âyetlerimize inanmış ve müslüman olmuş kimselerdir. Siz ve eşleriniz sevinç ve mutlulukla cennete girin. Onların önünde altın tepsiler ve kadehler dolaştırılır, orada, canlarının çektiği ve gözlerinin hoşlandığı her şey vardır ve siz orada ebedi kalacaksınız.” (ez-Zuhrûf 43/68-71).

Kur'an'da cennet nimetleri olarak şunlar zikredilir: Nehirler, fıskıran su gözeleri, ferah gölgelikler, saraylar, köşkler, tahtlar, yataklar, süslü elbiseler, yiyecekler, içecekler, meyveler, huriler, gılmanlar ve ru'yet (Allah'ı görme). Kur'an-ı Kerim ve sahih hadislerden hareketle cennet hayatına dair şunlar söylenebilir:

²⁹ Kara, *Kur'an'da Metafizik Bir Âlem: Cennet*, 176.

³⁰ Taberî, *el-Câmi'u'l-beyân*, 24: 645, Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 4: 807, Celeleddin es-Suyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr* (Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.), 8: 647.

³¹ Bk. el-Hicr 15/45; es-Saffât 37/45; ed-Duhân 44/52; el-İnsân 76/5-6.

³² Tirmizî, “es-Sifâtü'l-cennet”, 7.

³³ Buhârî, “Bed'ül-Halk”, 8.

1. Sınırsız konfor, 2. Sürekli barış, huzur. 3. Cennetliklerin hem beden hem de ruhî yönden son derece yetenekli ve güçlü olmaları, 4. Manevî tatmin (rıza), 5. Allah'ı görmek (*ru'yetullah*), 6. Bütün bunların ebediyen yaşanacak olması.³⁴

Cennet nimetlerine ulaşmada her hangi bir zorluk ve bu nimetlerden yararlanmada herhangi bir kısıtlama söz konusu değildir. Hz. Peygamber, cennet nimetlerinden yararlanma konusunda şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz ki sizden birinizin cennette en aşağı makamı, ona Allah'ın, 'Dile, ne dilerse' buyurmasıdır. Kişi dilediklerini söyleyince Allah kendisine, 'diledin mi?' diye sorar. Evet, cevabını verdiğinde de, 'Dilediklerinin hepsi bir kat fazlasıyla senindir.' buyurur.”³⁵

Cennetlikler, yeşil renkli³⁶ ince ipekten ve atlastan yapılmış³⁷ eskimeyen elbiseler giyerler,³⁸ altın ve gümüş bilezikler ve incilerle süslenirler,³⁹ parlak incilerle süslenmiş taşlar takarlar.⁴⁰

Kur'ân, cennet ehlinin boş sözler işitmeyeceğini ve yiyeceklerinin her daim hazır olduğunu haber vermektedir: “Onlar orada boş söz işitmeyecektir, sadece (meleklerden) selâm işitirler. Orada sabah akşam rızıkları hazırdır.” (Meryem 19/62). Taberî, bu âyetin tefsirinde, cennette gece olmadığını, dünya gününe göre sabah ve akşamın vakti kadar sürelerde istedikleri yemeklerin ve içeceklerin kendilerine verileceğini belirtir.⁴¹

Kur'ân'da, cennette meyve ikramına birçok yerde vurgu yapılmaktadır. Cenneti müjdeleyen bir âyet meâlen şöyledir: “İman edip salih amel işleyenler için içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele. Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilisinde, 'bu daha önce bize verilenlerin benzeridir', derler. Onlar için orada tertemiz eşler de vardır. Onlar orada ebedi kalacaklardır.” (el-Bakara 2/25).⁴² Cennet ehli, ikram edilen meyvelerinin rengini görünce, “daha önce bize verilenlerin benzeri” derler, melekler de onlara, “Yiyin bakalım, rengi aynı fakat tadının farklı olduğunu göreceksiniz.” derler.⁴³

Bahçe anlamına gelen cennette⁴⁴ süs ağaçları ve çeşitli meyve ağaçlarının olması tabiidir: “İki cennette çeşit çeşit ağaçlar ve meyveler vardır. İkisinde de her meyveden çift çift vardır. İkisinde de meyve, hurma ve nar vardır.” (er-Rahman 55/48, 52, 68). er-Ra'd Sûresi 29. âyette geçen “ne mutlu” anla-

³⁴ Topaloğlu, “Cennet”, 7: 381.

³⁵ Müslim, “İmân”, 301.

³⁶ Bk. el-İnsan 76/21

³⁷ Bk. ed-Duhân 44/53.

³⁸ Bk. el-Hacc 22/23.

³⁹ Bk. el-Hacc 22/23.

⁴⁰ Tirmizî, “es-Sıfâtü'l-cennet”, 23.

⁴¹ Taberî, *el-Câmi'u'l-beyân*, 18: 221.

⁴² Ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/15; en-Nisâ, 4/ 57.

⁴³ Celaleddin es-Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 1: 96.

⁴⁴ Ferâhidî, “Cnn”, *Kitâbu'l-ayn*, 4: 21-22.

mındaki *tûba* kelimesinin dünyada benzeri olmayan bir meyve ağacı olduğu rivayet edilmiştir.⁴⁵ Söz konusu âyet meâlen şöyledir: “İman edip salih amel işleyenler için mutluluk ve güzel bir gelecek vardır.” (er-Ra’d 13/29). Bir Arap, Hz. Peygambere gelerek cennet hakkında sorular sordu ve ‘Orada meyve ağacı da var mı?’ dedi. Hz. Peygamber, ‘Evet, orada tuba ağacı vardır.’ buyurdu. Adam, ‘Dünyadaki ağaçlardan hangisine benziyor?’ diye sorduğunda, Hz. Peygamber, ‘Dünyada onun benzeri yok, Şam’a gittin mi? Orada ceviz ağacı vardır, tek bir gövde üzerinde yetişir ve üst tarafı geniş bir alanı kaplar.’ buyurdu.⁴⁶ Fahreddin er-Razi (ö. 606/1210) de, *tûba* kelimesinin üç anlamını [a) Bizzat Allah tarafından dikilen dalları süslü bir cennet ağacı, öyle bir ağaç ki, kökü Hz. Peygamber’in evinde, dalları ise her mü’minin evinde, b) Ne mutlu anlamında mastar, c) Cennet anlamında Habeşçe bir kelime] zikrettikten sonra ikinci anlamı tercih etmekte, *tûba kelimesinin* güzel olan her şeyi kapsadığını kaydetmektedir.⁴⁷

el-Vâkıâ’ sûresi’nin 28 ila 34. âyetlerinde cennetteki bazı meyve türleri zikredilmekte ve yaşanacak konfora değinilmektedir: “Dikensiz kiraz (sıdr) ağaçları, kat kat muz ağaçları altında yayılmış sürekli gölgede, çağlayan subaşında, tükenmeyen ve yasaklanmayan meyveler içinde ve yüksek döşekler üzerinde dirler.” (el-Vâkıâ’ 56/28-32). Bu pınarlar cennetliklerin istediği yerde fışkırır: “İyiler de, karışımı kâfur olan bir kadehten içerler. Bir kaynak ki Allah’ın kulları ondan içerler, (istedikleri yere de) fışkırtarak akıtırlar.” (el-İnsan 5-6), “Onlara orada karışımı zencefil olan kadehten içirilir. Orada bir pınar vardır, adına Selsebil denilir.” (el-İnsan 76/17-18).

Cennetlikler, canlarının istediği her türlü yiyecek ve içecekten tadarlar. Her çeşit meyve ve et⁴⁸ bitmeyen yemişler⁴⁹ ve keyif veren cennet şarabıyla ağırlandılar.⁵⁰ Bir Yahudinin Hz. Peygamber’e, sen cennette yeme içme var diyorsun fakat bu ihtiyaç gidermeyi gerektirir, bu durum ise bir sıkıntıdır, demesi üzerine O, “İhtiyaç olduğunda misk kokusu gibi bedeninden sızıntı şeklinde çıkar” buyurmuştur.⁵¹

Cennet nimetlerine dair âyet ve hadislerden anladığımızı göre cennet nimeti olarak yararlanılacak barınma yerleri, giyim kuşam, yeme içme ve konforlu bir yaşama dair her şey, insanın istediği gibi, beklentisinin çok üzerinde, mahiyet olarak beşer muhakemesinin fevkinde olacaktır. En büyük cennet

⁴⁵ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, 3: 71.

⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmî'l-Kur’an*, 9: 316.

⁴⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 19: 41.

⁴⁸ Bk. et-Tûr 52/22.

⁴⁹ Bk. er-Ra’d 13/35.

⁵⁰ Bk. es-Saffât 37/46-46.

⁵¹ Muhammed b. Ebi Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *Hâdi'l-ervah ilâ bilâdi'l-efrah* (Kahire: Matbaatü'l-medenî, ts.), 188.

ödülü ise Allah'ın rızası ve görülmesidir (*ru'yetullah*). Allah'ın rızasının en büyük ödül oluşu Kur'an'da şöyle zikredilmektedir: "Allah mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara, altlarından ırmaklar akan, ebedi kalacakları cennetler ve A'dn cennetinde güzel meskenler vaat etmiştir. Allah'ın (onlardan) razı olması ise hepsinden büyüktür. İşte bu büyük bir başarıdır." (et-Tevbe 9/72).

Ehl-i sünnete göre cennette Allah'ın görülmesi mümkündür. Allah'ın görülmesi, bilinmesi gibidir. Zira görme, bilmenin bir nevidir. Cennetlikler, herhangi bir yer tayini ve keyfiyet olmaksızın Allah'ı görürler. Hz. Musa'nın Allah'ı görmek istemesi, Allah'ın görülebilmesine delil sayılmıştır, zira bir peygamber, mümkün olmayan bir şeyi istemez, denilmiştir.⁵² Şu âyetler de Allah'ın cennette görülebilmemesinin delili kabul edilmiştir: "O gün bazı yüzler aydıdır, Rablerine bakarlar." (el-Kıyamet 75/22-23). Taberî bu âyetin tefsirinde, Allah'ın görülmesi hususunda âlimlerin ihtilafa düştüklerini "(ilâ Rabbihâ nâzireh" (إلى ربها ناظرة)) âyetine bazı âlimlerin, "Rablerine bakarlar." bazılarının da "Rablerinden gelen mükâfata bakarlar." anlamını verdiğini belirtir.⁵³ Hz. Peygamber de bu konuda, "Rabbini ayın on dördünde gördüğünüz gibi göreceksiniz, O'nu görmekte haksızlığa uğramayacak, izdiham yaşamayacaksınız"⁵⁴ buyurmuştur.

Kur'an'ın ilk muhatabı olan Araplar, yeşili çok az, arazisi genellikle çöl olan bir ortamda yaşamaktaydılar. Su çok az, dolayısıyla değerli idi. Cahiliye döneminde kadın, içki, eğlence Arabin bireysel ve sosyal hayatında önemli bir yer tutuyordu. Cennet tasvirleri arasında zikredilen, altından ırmaklar akan yemyeşil bahçeler, gölgelikler, fışkıran sular, cennet nimetleri arasında zikredilen et, içki, sidr ve nar meyveleri, Arap zevkine hitap eden, bunları elde ettiğinde mutluluğuna vesile olan, cezbedici, hayırlı işlere motive eden unsurlardır.⁵⁵ Söz konusu nimetler arasında yerel unsurlar olduğu gibi, yeme, içme, eğlenme, sevdiği ile birlikte yeşil ve ferah gölgeliklerde hoş vakit geçirme gibi bütün insanların fıtratına hitap eden evrensel unsurlar da vardır.

2. CENNETTE EVLİLİK VE CENNETLİKLERİN YAŞINA DAİR TARTIŞMALAR

Cennete *iman* edip *sâlih amel* işleyerek Allah'ın hoşnutluğunu kazananlar gidecektir.⁵⁶ Ayrıca çocukken vefat edenlerin, delilerin, fetret devrinde

⁵² Cafer Karadağ, *Ana Hatlarıyla Eh-i Sünnet Akaidi* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 97-98.

⁵³ Taberî, *el-Câmi u'l-beyân*, 24: 72.

⁵⁴ Buhârî, "Tevhid", 24; Müslim, "İmân", 299.

⁵⁵ Mustafa Öztürk, *Kur'an'ı Kendi Tarihinde Okumak*, 7. Baskı (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 222.

⁵⁶ Bk. el-Bakara 2/25; Âl-i İmrân 3/15; el-Fecr 89/27-30.

temiz yaşayan insanların da cennete gideceği âlimler tarafından umumiyetle benimsenmektedir.⁵⁷

Dünya hayatında erkek ve kadının meşru birlikteliği, bedenî ve ruhî tatmini (*meveddet ve rahmet*) de⁵⁸ beraberinde getirmektedir. Dünya hayatında en büyük beşerî arzu ve ihtiyaçlardan biri olan kadın-erkek birlikteliğinin cennette de devam etmesi, insan tabiatının bir gereğidir. Kur'an'da da temiz eşler (*ezvâcû'n-mutahhara*) vaadi ile cennette evliliklerin gerçekleşeceği ve karı koca ilişkisinin yaşanacağı haber verilmektedir.⁵⁹

İbn Kayyım (ö. 75 1/1350), "Orada nereye baksan bir nimet, büyük bir mülk görürsün" (el-İnsan 76/20) âyetinin tefsirinde cennet mülkünde herkesin melik (kral) konumunda olacağını, dünya kadını ve hürî eşleriyle birlikte istediği gibi yaşayacağını, meleklerin dahi mülküne izinsiz giremeyeceğini, emrine binlerce hizmetli tahsis edileceğini kaydetmektedir.⁶⁰

2.1. Kevâi'b ve Etrâb Kelimelerinin Lügatlerdeki ve Kur'an'daki Anlamı

Müfessirler, cennet ehlerinden erkeklerin yaşının otuz üç olacağı hususunda neredeyse görüş birliği içerisindeyler, fakat kadınların yaşı, en-Nebe Süresi 33. âyette yapılan niteleme (*kevâi'be etrâbâ: göğsü tomurcuklanmış kız*)⁶¹ sebebiyle tartışma konusu olmuştur.

Türkçe yapılan birçok mealde konumuz olan âyete, "Göğsü tomurcuklanmış/kabarmış yaşıt kızlar." anlamı verildiği ve göğüsler için "tomurcuklanma" betimlemesi yapıldığı görülmektedir.⁶² Böyle bir anlamlandırma da, kadının anatomik yapısı ve fizyolojik gelişimi dikkate alındığında, 11 ila 13 yaşları arasında bir kız çocuğunu akla getirmektedir. Fakat söz konusu âyete Elmalılı Hamdi Yazır "ve turunc sineli yaşıtlar var"⁶³, Yaşar Nuri Öztürk, "göğüsleri tu-

⁵⁷ Topaloğlu, "Cennet", 7: 384.

⁵⁸ Bk. er-Rûm 30/21.

⁵⁹ Bk. el-Bakara 2/25; Âl-i İmrân 3/15, en-Nisâ 4/47; el-Furkân 25/74; ed-Duhân 44/54; el-Vâkıa 56/22.

⁶⁰ İbn Kayyım, *Hâdî'l-ervah*, 274-275.

⁶¹ Not: Bu çeviri, Türkçe meallerde çoğunlukla tercih edilen anlamdır.

⁶² Bk. Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim Meâli Âlisi ve Tefsiri* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985) 8: 3950; Hasan Basri Çantay, *Kur'an-ı Hakim ve Meâl-i Kerim*, 16. Baskı (İstanbul: Elif Ofset, 1992), 3: 1135; İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Kur'an* (Ankara: Yıldız Matbaacılık, 1957), 504; Salih Akdemir, *Son Çağın Kur'an*, 2. Baskı (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009), 582; Ömer Özsoy - İlhami Güler, *Konularına Göre Kur'an (Semantik Kur'an Fihristi)* (Ankara: Fecr Yayınları, 1996), 312; Hayreddin Karaman v.dğr. *Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006) 591; Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), 659; Hasan Tahsin Feyizli, *Feyzül-Furkan Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli* (İstanbul: Server İletişim, 2010), 582; Ali Akın, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli* (İstanbul: Ege Reklam Basım, 2014), 765.

⁶³ Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meâli* (İstanbul: Temel Neşriyat, 2000), 584.

runç gibi yaşıtlar⁶⁴ şeklinde anlam vererek göğüsler için “turunç” nitelemesi yapmışlardır. İsmail Hakkı İzmirli de, en-Nebe Sûresi 33. âyete “sineleri ağısaklanmış kızlar” mealini vermiştir.⁶⁵ Böylece bu müelliflerin, ergenlik çağını çağrıştıracak bir anlamlandırmadan biraz uzaklaştıkları anlaşılmaktadır. Ömer Nasuhi Bilmen, konumuz olan âyetin çevirisinde, cennet kadınlarının ilk ergenlik çağında olduğunu çağrıştırsa da ayrıca bir yaş tespiti cihetine de gitmiştir: “(Nar memeli) memeleri neşvü nema bulmuş, kabarmaya başlamış, turunç bir hale gelmiş, (hep bir yaşta) on altı yaşlarında pek genç cariyeler de vardır.”⁶⁶ (en-Nebe 78/33). Süleyman Ateş de söz konusu âyete “göğüsleri yeni kabarmış kendilerine yaşıt kızlar⁶⁷” şeklinde anlam vermiştir. Ateş, her ne kadar *kevâib* kelimesine “yeni kabarmış” anlamını vermiş olsa da *etrâb* kelimesine “eşleriyle yaşıt” anlamını vermekle bu konuda ileride de görüleceği gibi müfessirlerin birçoğu ile aynı görüşü paylaşmıştır.⁶⁸

Bütün bu meallerden, cennette ödül olarak verileceği vaat edilen eşin cinsiyetinin kadın olduğu ve bu kadınların ortak vasfının “bakire yaşıt kız” olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda ise en-Nebe sûresi 31. âyette cennette ödüle layık görülen “muttaki”lerin erkekler olduğu, kadın muttakilerin ise söz konusu edilmediği sonucu çıkmaktadır.

Müslümanların kutsal kitabının mahiyeti hakkında bilgi sahibi olmak için Kur’ân okuyanlar ve Kur’ân’a dışarıdan bakanlar “göğsü tomurcuklanmış kızlar” (en-Nebe 78/33) meâlindeki âyeti okuduklarında, kutsal kitapta böyle bir betimlemenin olmasına şaşırduklarını ve hatta olabirliğini sorguladıklarını görmekteyiz. İslâm dinine karşı ön yargılı olan ateist ve deist inanışlı bazı kimseler sosyal medyada bu âyetten hareketle, “cennette sübyancılık, pedofil” gibi çirkin yakıştırmaları dile getirmektedirler. Kadın haklarının sürekli gündemde olduğu, kadına karşı pozitif ayrımcılığın körüklendiği, kadının meta olarak görülmesine ve cinsel istismarlara karşı toplumsal duyarlılığın arttığı günümüzde, her şeyi okuyan, daha çok kendi kültürel değerlerini sorgulayan, Batı’daki kelimeleri fiili bir gerçeklik olarak sorgusuz kabul eden kimseler, bizden bu anlamlandırmaya da makul bir açıklama beklemektedirler. İslâmî öğretileri savunmacı bir yaklaşımla farklı zaman ve mekânlarda oluşan algılara uyarlamak gibi bir düşünceye sahip değiliz, fakat zihni tırmalayan bir anlamlandırmada eksik ve yanlış anlaşılma varsa, bunu düzeltmenin de görevlerimiz arasında olduğu kanaatindeyiz. Her ne kadar bu âyet üzerinde yapılan tartışmalar dikkatimizi bu konuya çekmiş olsa da Ömer Özsoy’un dediği gibi “her

⁶⁴ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur’an-ı Kerim Meâli* (İstanbul: Yeni Boyut, 2010), 1340.

⁶⁵ İsmail Hakkı İzmirli, *Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı* (İstanbul: Eren Yayınları, ts.) 584.

⁶⁶ Bilmen, *Kur’an-ı Kerim Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 8: 3950.

⁶⁷ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.) 10: 292.

⁶⁸ Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, 10: 292.

ne pahasına olursa olursun çağdaş ihtiyaçlara cevap verme ve çağdaş duruma uygun düşecek anlam üretme⁶⁹ niyetinde de değiliz. Konuyla ilgili ulaştığımız rivayetler ve elde ettiğimiz karinelerin ışığında muhtemel anlamlardan birini tercih ederek te'vil yapmış olacağız.

Üzerinde durduğumuz âyet, iki kelimedenden (كواعب اتراب) oluşmakta, sözlüklerde ve tefsirlerde *etrâb* (اتراب) kelimesine, “birbirlerine yaşıt” anlamı verilmekte olup Arapça'da aynı günlerde doğmuş, akran anlamında daha çok kızlar için kullanılmaktadır.⁷⁰ Zebîdî (ö. 791/1205), *etrâb* kelimesinin aynı yaşta doğmuş kadın ve erkek herkes için kullanıldığını söylemektedir.⁷¹ Halil b. Ahmed el-Ferâhidî (ö. 175/791) ve Zeynuddin er-Râzî (ö. 651/1253) de *teribenin* çoğulu olan *ertâba*, kısaca “yaşıt olanlar” demişlerdir.⁷² *Etrâb*, *teribe* kelimesinden türemiş bir kelimedir, Kur'an'da üç yerde geçmektedir ve bu kelimelerin geçtiği sûreler Mekki'dir. (Bk. es-Sa'd 38/52; el-Vâkıa' 56/37; en-Nebe 78/33) Çocukken toprakta birlikte oynamış olmaları ya da ana rahminden aynı günlerde yeryüzüne gelmiş olmaları kastedilerek mecâzî anlamda yaşıt olan kızlara Arapça'da *etrâb* denilmiştir.⁷³

Etrâb, kendi aralarında aynı yaşta ve özellikte olmayı ifa ettiği gibi, eşleri ile de aynı yaşta olmayı da ifade eder. Allah cennet kadınlarını, aynı güzellikte ve özellikte yaratmıştır ve bu sebeple de aralarında kıskançlık, buğz, haset, düşmanlık ve rekabetin bulunmadığı bildirilmiştir.⁷⁴

Halil b. Ahmed, Zebîdî ve Râzî'nin anlamlandırmasını dikkate alarak *etrâb* kelimesini sadece kadın veya kızlara tahsis etmeden, “yaşıt olanlar” şeklinde anlamlandırmamız âyetin daha doğru anlaşılmasına da katkı sağlayacaktır. Zira Allah, en-Nebe Sûresi 32. âyetten itibaren muttakilere verilecek bir takım ödüllerden bahsetmektedir. Muttakî kelimesi, kadın ve erkek her hangi bir cinse tahsis edilmediğine göre, her iki cinsi de kapsamı gerekir. O halde *etrâb* kelimesi de yaşıt eşler (erkeğin kadın eşi, kadının erkek eşi) anlamında, her iki türü ifade eder. Nitekim Hasan Elik ve Muhammed Coşkun tarafından telif edilen meâlde, cinsiyet vurgusundan ve kadın tasvirinden özellikle sakınıldığı ve yapılan kadın nitelemelerinin de uygun görülmediği belirtilmektedir.

⁶⁹ Ömer Özsoy, “Çağdaş Kur'an(lar) Üretimi Üzerine”, *İslâmiyat* 5 (2002): 112.

⁷⁰ İbn Manzûr, “Trb”, 1: 231.

⁷¹ Seyid Muhammed Murtaza ez-Zebîdî, “Trb”, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (b.y.: Dâru'l-hidâye, ts.), 2: 67.

⁷² Halil b. Ahmed, “Trb”, 8: 117; Zeynuddin er-Râzî, “Trb”, *Muhtaru's-sihah*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed, 5. Baskı (Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 1999), 45.

⁷³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 100; Âsım Efendî, “Trb”, *el-Kâmûs* (İstanbul: Matba Osmaniyye, 1225) 1: 79.

⁷⁴ Taberî, *el-Câmi'u'l-Beyân*, 21: 23; M. İzzet Derveze, *et-Tefsiru'l-hadis* (Kahire: Dâru ihyâi'l-kutubi'l-arabiyye, 1383), 3: 230; M. Tahir İbn Âşur, *et-Tahrir ve't-tenvir* (Tunus: ed-Daru't-Tûnisyye, 1984), 27: 302.

Bu müelliflerin meâli şöyledir: “Kendileriyle yaşıt, uyumlu eşler.”⁷⁵ Mahmut Kısa'nın meâlinde de cinsiyet vurgusu yoktur: “Hepsi de cilveli ve edalı, muhteşem güzellikte sevgililer.”⁷⁶

Etrâb kelimesinin, es-Sâ'd sûresi 52. ve el-Vâkıâ' sûresi 37. ayetinde mecazen “yaşıt eş” anlamında kullanıldığı daha net görülmektedir: “Yanlarında gözlerini kendilerinden ayırmayan yaşıt eşleri vardır.” (es-Sâ'd 38/52), “Sevgi dolu yaşıt eşler.” (el-Vâkıâ' 56/37). en-Nebe Sûresi 33. âyette de *etrâb* kelimesi ile *kevâib* kelimesi birlikte aynı cümlede kullanıldığında “yaşıt eş” anlamı daha uygun düşmektedir. Buna göre *etrâb* kelimesinin Kur'ân'da üç yerde de “yaşıt eşler” anlamında kullanıldığını söyleyebiliriz. Eşlerin yaşıt olması, eşler arasında tam bir uyum ve anlaşmanın sağlanması bakımından da daha makuldür. *Etrâb* kelimesinin “yaşıt eş” olarak anlamlandırılmasında, konunun anlaşılması bakımından her hangi bir sorun görünmemektedir, asıl tartışma *kevâib* kelimesinin anlamlandırılmasında çıkmaktadır.

(كواعب) *Ka'b*, *kâ'ib*, *kevâib* ve *ekvâb* kelimelerini lügavî yönden incelediğimizde, kelimenin çıkıntı kemik, küp, kare, kitle gibi nesnelere için kullanıldığını görmekteyiz. Kadının göğüs kısmında çıkıntı halinde dik duran memelere de bu bağlamda mecazen *kevâib* denilmiştir.⁷⁷ Bazı müfessirler, en-Nebe Sûresi 33. âyete anlam verirken *kevâib* kelimesinin lügavî ve mecazî anlamını dikkate almışlar ve bu kelimeyi yaşıt kız anlamındaki *etrâb* kelimesi ile birlikte yorumlayarak “göğsü tomurcuklanmış kız” anlamını vermişler ve bu konudaki rivayetleri İbn Abbas'a dayandırmışlardır.⁷⁸ Fakat burada, *kevâib* kelimesinin mecazen göz alıcı olmak, gösterişli, süslü desenli elbise anlamlarında da kullanıldığı göz ardı edilmiştir. Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-A'yn*'de *kevâib* kelimesinin halk arasında kullanılan “kalkık göğüs” anlamını verdikten sonra, “pileli, desenli, gösterişli elbise”ye de Arapların “eş-sevbu'l-mukaa'bu'l-madviyyu's - şedidü'l-idrac” dediklerini kaydeder.⁷⁹ İbn Manzur da *Lisânü'l-Arab*'da, bir kişi şeref ve zaferle nitelendirildiğinde “*âli'l-ka'b*” denilir, demektedir.⁸⁰ Bu bilgilerden, *kevâib* kelimesinin, güzel görünümlü, göz alıcı, şerefli anlamları da ortaya çıkmaktadır. Buna göre en-Nebe Sûresi 33. âyete, “Gösterişli, şerefli, yaşıt eşler.” anlamını vermek, diğer anlamlandırmalara kıyasla daha kapsamlı

⁷⁵ Hasan Elik - Muhammet Coşkun, *Tevhid Mesajı Özlü Kur'an Tefsiri* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015) 1369.

⁷⁶ Mahmut Kısa, *Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli* (Konya: Armağan Kitap Yayınevi, 2016), 544.

⁷⁷ Ferâhidî, “Ka'b”, 1: 207; İbn Manzûr, “Ka'b”, 1: 718.

⁷⁸ Taberî, *el-Câmi'u'l-beyân*, 24: 171; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 8: 398; Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmî'l-Kur'an*, 19: 183; Ebu'l-Fida İsmail İbn Kesir, *et-Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, 2. Baskı (Beyrut: Daru'l-kalem, ts.), 4: 406; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 4: 690; Muhammed. b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadir* (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1414), 5: 445.

⁷⁹ Ferâhidî, “Ka'b”, 1: 207.

⁸⁰ İbn Manzûr, “Ka'b”, 1: 718.

görülmektedir. Muhammed Esed'in bu âyete "Müthiş uyumlu harika eşler." şeklinde vermiş olduğu anlam da bizim tercih ettiğimiz anlama oldukça yakın görünmektedir.⁸¹

Muhammed Esed'in *kevâib* kelimesiyle ilgili açıklaması şöyledir:

Keabe filli insan için kullanıldığında, göz alıcı, çarpıcı, muhteşem, harika anlamlarına gelir. Cennet nimetleri ile ilgili Kur'anî tasvirlerin, diama *müteşâbih* olduklarını hatırlarsak, *kevâib* teriminin bu bağlamda, hiçbir cinsiyet ayrımı yapmaksızın "muhteşem" veya "harika varlıklar" anlamına geldiğini ve *etrâb* kelimesi ile birlikte "müthiş uyumlu, harika eşleri" gösterdiğini anlarız."⁸²

Bayraktar Bayraklı da, Nebe Süresi 33. âyete M. Esed ile aynı anlamı vermiştir.⁸³

Kur'an'da *kevâib* kelimesinin lügavî anlamda kullanıldığını ve *küp* ve *yumru* anlamlarının kastedildiğini kabul etsek bile buradan, göğsü yeni tomurculanmış bir kızı anlamamız gerekmiyor. Her şeyin en güzel hali ile varlığını sürdüreceği cennette kadının vücut organlarının dünya hayatında olduğu gibi doğum yapma, yaşlılık ve hastalık gibi etkenlerle bozulmadığı, bütün organlarının olması gerektiği gibi bir şekle sahip olduğu anlaşılabilir. Dünya hayatında da kendine bakan ve sağlıklı yaşayan bazı kadınların vücut formunu ileri yaşına rağmen koruduğu bilinmektedir. Arap belâğâtının, "ifadetü'l-cüz, iradetü'l-kül" bir şeyin cüz'ü ifade edilir, fakat tümü kastedilir, kaidesinden hareketle Allah'ın küp benzetmesiyle bütün bedeninin güzel bir görünümde olacağını bu şekilde ifade etmek istediğini düşünebiliriz.

Kur'an'ın, bu tür anlatımlarla, ilk muhatapların beklentilerini dikkate aldığını söyleyebiliriz, keza bu anlatımdan ahirette cennete girmeyi hak eden her insana, dünyadaki ameline, zihnî ve ruhî kemaline, mutluluk anlayışına ve beklentilerine göre neleri istiyor ve bekliyorsa onların verileceği sonucunu çıkarmak mümkündür.⁸⁴

2.2. Cennetliklerin Yaşı

Kur'an'da cennetliklerin yaşına dair açık bir bilgi bulunmamaktadır. İbn Kayyim'in *Hâdi'l-ervâh* adlı eserinde yer verdiği bir hadiste, cennetliklerin boyu 60 zira olan Âdem'in (a.s) sûretinde olacağı, yaşlarının da otuz üç olacağı bilgi-

⁸¹ Bu konuda bk. Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı Meal Tefsir*, trc. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 1996), 3: 1227.

⁸² Esed, *Kur'an Mesajı*, 3: 1227.

⁸³ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meâli* (İstanbul: Bayraklı Yayınları 2007), 446.

⁸⁴ Hayreddin Karaman v.dğr. *Kur'an Yolu Meal Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 4: 539.

si yer almaktadır.⁸⁵ Aynı doğrultuda bir hadis, Tirmizî (ö. 279/892) tarafından da rivayet edilmiştir.⁸⁶

Mekkî sûrelerde cennetteki eşler için *etrâb* sıfatı zikredilirken, Medenî sûrelerde “ezvâcun mudahharah” (Temiz eşler)⁸⁷ nitelemesi dikkat çekmektedir. Zaten manen temiz olanların cennete gireceğini belirten Fahreddin er-Râzî, eşler (*ezvâc*) kelimesinin hem erkeğe hem de kadına şamil olduğunu ifade etmektedir.⁸⁸ Bu temiz eşlerle birlikte kalınacak yerlere de “temiz, hoş yerler” “mesâkine tayyibeten” (Bk. et-Tevbe 9/72; es-Saf 61/12) denilmektedir.

İbn Kayyım cennet kadınlarının bazı özelliklerini şöyle zikretmektedir: Güzel gözlü ve güzel tenli, güzel elbiseler giyinmiş bir şekilde arz-ı endam eden, hayız, nifas, bevl, def-i hacet ve dünya hayatında eziyet veren her türlü kirden ârî olma.⁸⁹ Cennet erkeklerinin bazı özellikleri de şöyle zikredilmiştir: Genç, zinde, güçlü, kusursuz, kılsız, tüysüz, gözleri sürmeli, gençlikleri ve güzellikleri ebedi olan bir bedene sahip, hastalık ve sakatlık gibi kusurlarının olmaması, sürekli nimet içinde olma, hiçbir güçlükle karşılaşmayacak olmaları. Cennet kadını olan hüriler de, cennet ehli erkeklerin hizmetine verilmiş, beyaz yüzlü, siyah gözlü, güzel görünümlü genç kızlar şeklinde tarif edilmektedir.⁹⁰ Buna göre cennet ehlinin görünüm bakımından şık, zarif ve en güzel şekilde, sağlık yönünden de tam bir kemâl-i afiyet hali üzerine olacaklarını söylemek mümkündür. İnsanın en güzel yeri yüzü, yüzünde de en güzel organ ise gözüdür. Hüriler için kullanılan iri gözlü anlamındaki “hürin i’yn” sıfat tamlamasının, uzuvlardaki uyuma, ruh kuvvetine, huzur ve mutluluk kaynağına işaret ettiği söylenmektedir.⁹¹

Cennet ehli, dünya hayatında kaç yaşında iken vefat ederse etsin, cennette aynı yaşta olacaktır. el-Vâkıâ’ Süresi’nde, özellikle kadınların yeniden yaratılması ve aynı yaşta olmaları konusunda şöyle buyrulmuştur: “Biz (oradaki) kadınları yeniden inşa ettik. Onları, ahiret mutluluğuna erenler için (*eshâb-ı yemin*) hep bir yaşta, eşlerini seven, bakireler yaptık.” (el-Vâkıâ’ 56/35-38). Hz. Peygamberin eşi Ümmü Seleme (r.anha), bu âyetlerin tefsirini Allah Rasulüne sorduğunda şöyle cevap almıştır: “Ey Ümmü Seleme, bu kadınlar dünya hayatında yaşlı, saçları ağarmış, gözleri aydınlıkta seçemeyen kadınlardır. Allah onları yeniden aynı yaşta doğmuş bakireler haline getirecek.” Kurtubî, üzerinde durduğumuz âyetlerin tefsirinde Ümmü Seleme hadisini de naklettikten

⁸⁵ İbn Kayyım, *Hâdî'l-ervâh*, 152.

⁸⁶ Tirmizî, “Sıfatü'l-cennet”, 12.

⁸⁷ Bk. el-Bakara 2/25; Âl-i İmrân 3/15; en-Nisâ 4/57.

⁸⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2: 359.

⁸⁹ İbn Kayyım, *Hâdî'l-ervâh*, 217, 228.

⁹⁰ Tirmizî, “Sıfatü'l-cennet”, 2, 12; Müslim, “Cennet”, 21,22

⁹¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28: 207.

sonra *etrâb* kelimesinin anlamıyla ilgili olarak, aynı yaşta doğanlar, hepsi aynı yaşadılar ve yaşları otuz üçtür, demektir.⁹²

İbn Kesir, Dahhak'ın İbn Abbas'tan (r.a) yaptığı bir rivayetten bahisle, *etrâb* kelimesinin aynı yaşta olanlar anlamına geldiğini ve yaşlarının otuz üç olduğunu kaydetmiştir.⁹³

Kur'an'daki cennet âyetleri ve bu âyetlerin hadis ve tefsir kaynaklarında yer alan açıklamaları, Arapça lûgat kitapları arasında yaptığımız kaynak taraması, *etrâb* ve *kevâib* kelimeleri üzerinde yaptığımız inceleme neticesinde elde ettiğimiz veriler göstermektedir ki, cennet ehlinin yaşı hem erkeklerde, hem de kadınlarda gençliğin ileri aşaması ve olgunluğun başlangıç çağı olan otuzlu yaşlardır. Cennetle ilgili beyanların müteşabih olduğu hususunu dikkate alarak söylemek gerekirse cennet ehlinin yaşının kesin olarak otuz üç olduğunu söylememiz gerekmemektedir. Otuz üç yaş tespiti ile muhtemelen, insanların çoğunlukla otuzlu yaşlarda sahip olduğu genç, güçlü, dinamik, enerjik, sağlıklı bir bedene ve göz alıcı bir güzelliğe sahip olacaklarına işaret edilmiştir. Buna göre konuyu yeterince incelemeyen en-Nebe Sûresi 33. âyette geçen, *kevâib*, *etrâbâ* kelimelerinin anlamını daraltarak "göğsü tomurcuklanmış kız" anlamını vermenin ve bu manadan hareketle de cennet ehli erkeklerle eş olarak verilecek kızların yeni ergenlik çağındakiler olduğunu söylemenin, ele alıp değerlendirdiğimiz bilgiler doğrultusunda uygun olmayacağı kanaatindeyiz.

SONUÇ

Cennet, tefsirlerde sık ağaçlarla kaplı, ağaçların sıklığı sebebiyle gölgesi yoğun olan meyve bahçesi şeklinde tarif edilmektedir. Cennet, Allah'ın muttaki kullarına ahirette mükâfat olarak lütfedeceği yurdun adıdır, çoğulu *cennât*tır. Kur'an'da her iki şekilde de geçmektedir.

İlgili âyet ve hadislerden anladığımıza göre; cennet nimetleri, barınma yerleri olan köşkler, saraylar, giyim kuşamda kullanılacak ipek ve atlas elbiseler, yeme içme ve konforlu yaşama dair her şeydir. İnsanın istediği gibi, beklentisinin çok üzerinde, mahiyet olarak beşer muhakemesinin fevkindedir. En büyük cennet ödülü ise Allah'ın rızası ve görülmesi (*ru'yetullah*)dir.

Kur'an'ın ilk muhatabı olan Araplar, yeşili çok az, ziraat yapılamayan, arazisi genellikle çöl olan bir ülkede yaşamaktaydılar. Cahiliye döneminde, kadın, içki, eğlence Arabın bireysel ve sosyal hayatında önemli bir yer tutuyordu. Cennet tasvirleri arasında zikredilen, altundan ırmaklar akan yemyeşil bahçeler, gölgelikler, fışkıran sular, cennet nimetleri arasında zikredilen et, içki, kiraz ağacı ve nar meyveleri, Arap zevkine hitap eden, bunları elde ettiğinde mutlu-

⁹² Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmî'l-Kur'an*, 17: 201-211.

⁹³ İbn Kesir, *et-Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, 4: 252.

luğuna vesile olan cezbedici unsurlar idi. Kur'ân'da ve hadis-i şeriflerde cennet nimetleri tasvirlerinin Arapları hoşnut edecek ve onları iyi yöne motive edecek bir şekilde yapıldığı görülmektedir.

Cennet ehli, dünya hayatında kaç yaşında iken vefat ederse etsin, cennette aynı yaşta olacaktır. Kur'ân-ı Kerim'de yer alan cennetle ilgili âyetler ve bu âyetlerin hadis ve tefsir kaynaklarındaki açıklamaları ve Arapça lügat kitapları arasında yaptığımız kaynak taraması neticesinde elde ettiğimiz veriler göstermektedir ki, cennet ehlinin yaşı hem erkeklerde, hem de kadınlarda gençliğin ileri aşaması ve olgunluğun başlangıç çağı olan otuzlu yaşlardır. Erkeklerde olduğu gibi kadınlarda da otuzlu yaşlar, hem beden hem ruhi yapı bakımından ömrün en dinamik, enerjik, verimli ve sağlıklı dönemidir. Bu sebeple kadın ve erkek her ikisinin de cennette otuzlu yaşlarda olması, tecrübi bilgilere göre de daha makuldür. Buna göre konuyu yeterince incelemeyen en-Nebe Süresi 33. âyette yer alan, *keväi'be, etrâbâ* kelimelerinin anlamını daraltarak “göğsü yeni tomurcuklanmış kız” anlamını vermek ve bu manadan hareketle de cennet ehli erkeklere eş olarak verilecek kızların yeni ergenlik çağındakiler olduğunu söylemek, yaptığımız çalışma ışığında uygun görünmemektedir. Bu kelimelere verilecek doğru anlamın ise “eşleriyle yaşıt kızlar” olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. 2. Baskı. 4 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Akdemir, Salih. *Son Çağrı Kur'ân*. 2. Baskı. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.
- Akın, Ali. *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*. İstanbul: Ege Reklam Basım, 2014.
- Altuntaş, Halil - Şahin, Muzaffer. *Kur'ân-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Âsim Efendi. *el-Kâmûs*. “trb”. 1: 79. 3 Cilt. İstanbul: Matbaa Osmaniye, 1225.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*. 12 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.
- Baltacıoğlu, İsmail Hakkı. *Kur'ân*. Ankara: Yıldız Matbaacılık, 1957.
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Meali*. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2007.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'ân-ı Kerim Meâli Âlisi ve Tefsiri*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-sahih*. 2. Baskı. 4 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Çantay, Hasan Basri. *Kur'ân-ı Hakim ve Meâl-i Kerim*. 16. Baskı. 3 Cilt. İstanbul: Elif Ofset, 1992.
- Derveze, M. İzzet. *et-Tefsiru'l-hadis*. 9 Cilt. Kahire: Dâru ihyâi'l-kutubi'l-arabiyye, 1383.

- Elik, Hasan - Coşkun, Muhammet. *Tevhid Mesajı Özlü Kur'an Tefsiri*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsir*. Trc. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk. 3 Cilt. İstanbul: İşaret Yayınları, 1996.
- Ferâhidî, Ebu Abdurrahman Halil b. Ahmed. "cnn". *Kitâbu'l-'ayn*. 4: 21-22. 8 Cilt. b.y.: Dâru Mektebetu'l-hilal, t.s.
- Ferâhidî, Ebu Abdurrahman Halil b. Ahmed. "trb". *Kitâbu'l-'ayn*. 8: 117. 8 Cilt. b.y.: Dâru Mektebetu'l-hilal, t.s.
- Feyizli, Hasan Tahsin. *Feyzû'l-Furkan Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli*. İstanbul: Server İletişim, 2010.
- İbn Âşur, M. Tâhir. *et-Tahrir ve't-tenvir*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisîyye, 1984.
- İbn Kayyım, Muhammed b. Ebi Bekr el-Cevziyye. *Hâdi'l-ervah ilâ bilâdi'l-efrah*. Kahire: el-Matbaatü'l-medenî, ts.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail. *et-Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*. 2. Baskı. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kalem, ts.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrerem. "cnn". *Lisânü'l-Arab*. 13: 92, 100. 3. Baskı. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1994.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrerem. "ka'b". *Lisânü'l-Arab*. 1: 718. 3. Baskı. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1994.
- İsfahânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin er-Râgib. "cnn". *el Müfredât fi garibi'l-Kur'an*. 138-139. İstanbul: Dâru kahraman, 1986.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*. İstanbul: Eren Yayınları, ts.
- Kara, Ömer. *Kur'an'da Metafizik Bir Âlem: Cennet*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002.
- Karadaş, Cafer. *Ana Hatlarıyla Ehl-i Sünnet Akâidi*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Karaman, Hayreddin - Çağrıcı, Mustafa - Dönmez, Kâfi İbrahim - Gümüş, Sadred-din. *Kur'an Yolu Meâl Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Kısa, Mahmut. *Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli*. Konya: Armağan Kitap Yayınevi, 2016.
- Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed. *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'an*. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1988.
- Kılıç, Sadık. *İslâm'da Sembolik Dil*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Müslim b. Haccac. *el-Câmiu's-sahih*. 2. Baskı. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmet b. Şuayb. *es-Sünen*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Okuyan, Mehmet. "cnn". *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü*. 213-216. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an'ı Kendi Tarihinde Okumak*. 7. Baskı. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Kur'an-ı Kerim Meâli*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2010.
- Özsoy, Ömer - Güler, İlhami. *Konularına Göre Kur'an (Semantik Kur'an Fihristi)*. Ankara: Fecr Yayınları, 1996.
- Özsoy, Ömer. "Çağdaş Kur'an(lar) Üretimi Üzerine". *İslâmiyat* 5 (2002): 111-124.

- Râzî, Fahreddin. *Mefâtihi'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990.
- Râzî, Zeynuddin. “trb”. *Muhtârû's-sihâh*. Thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed. 5. Baskı. Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 1999.
- Reşit, Muhammed Ali b. Rıza. *et- Tefsiru'l-menâr*. 12 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmmetü li'l-kitâb, 1990.
- Suyûtî, Celaleddin. *ed-Dürri'l-mensûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Fethu'l-kadir*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1414.
- Taberî, Muhammed İbn Cerir. *el-Câmiu'l-beyân fi te'vili'l-Kur'ân*. 24 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-risale, 2000.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed. *es-Sünen*. 2. Baskı. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Topaloğlu, Bekir. “Cennet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 378-386. 46 Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Yazır, Muhammed Hamdi Elmalılı. *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Meâli*. 10 Cilt. İstanbul: Temel Neşriyat, 2000.
- Zebîdî, Seyid Muhammed Murtaza. “trb”. *Tâcü'l-arûs min cevâhir'il-kâmus*. 40 Cilt. b.y.: Dâru'l-hidâye, ts.
- Zemahşerî, Mahmut b. Ömer. *el-Keşşâf*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-Arabî, 1986.